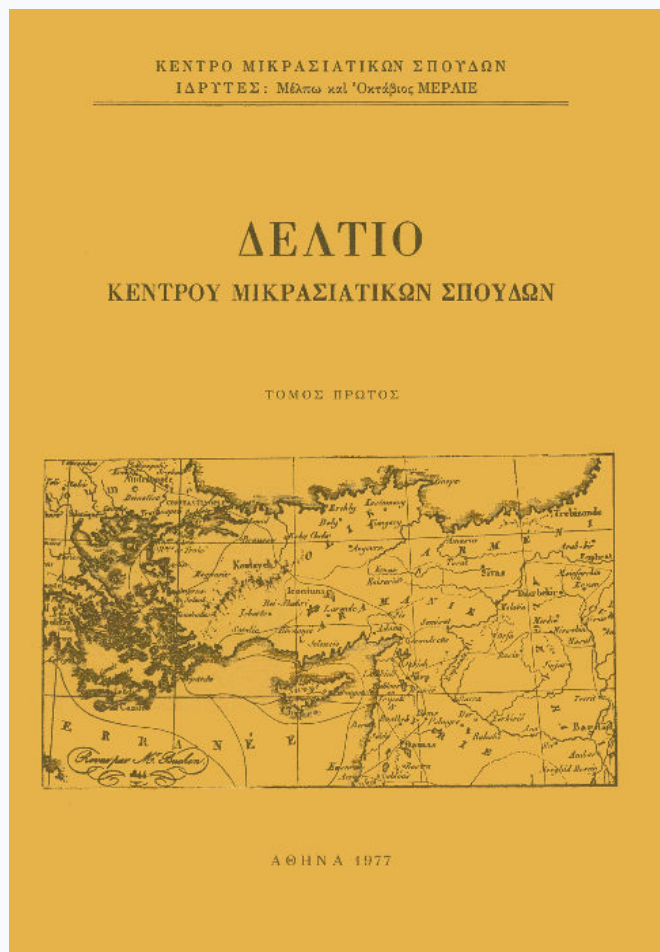

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 1 (1977)

Φυλετικές μεταναστεύσεις στα Βαλκάνια και διωγμοί του ελληνισμού (1912-1924)

A.A. Πάλλης

doi: [10.12681/deltiokms.173](https://doi.org/10.12681/deltiokms.173)

Copyright © 2015, A.A. Πάλλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πάλλης Α. (1977). Φυλετικές μεταναστεύσεις στα Βαλκάνια και διωγμοί του ελληνισμού (1912-1924). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 1, 75-88. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.173>

ΦΥΛΕΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΙΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ ΔΙΩΓΜΟΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ (1912-1924)

του Α. Α. ΠΑΛΛΗ¹

Στην ιστορία του κόσμου παρουσιάζονται εποχές όπου, υπό την πίεση ποικίλων όρμων που σχηματίζονται μέσα στα σπλάχνα των λαών, δολόκληροι πληθυσμοί αρχίζουν ξαφνικά να μετακινούνται, να πλημμυρίζουν τις γειτονικές χώρες και να εξοντώνουν ή να ανακατεύονται μαζί με τους παλιούς κατοίκους, αλλάζοντας έτσι την εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού των περιοχών αυτών.

Τέτοια υπήρξε ή εισβολή των διαφόρων γερμανικών φυλών — Γότθων, Βισιγόθων, Βανδάλων, Λομβάρδων κλπ. — κατά τους 5. και 6. αιώνες μ.Χ. στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία όπου, ανακατωμένοι με τους παλιούς κατοίκους, δημιούργησαν τα νέα έθνη της Ευρώπης.

Παρόμοιο φαινόμενο ήταν εκείνο που, στον 7 αί., υπό την πίεση ενός ισχυρού θρησκευτικού κηρύγματος — του 'Ισλάμ — έσπρωξε τις ως τότε πρωτόγονες και άπομονωμένες φυλές της 'Αραβικής Χερσονήσου έναντίον των ανατολικών και αφρικανικών επαρχιών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και επέ-

---

1. 'Η μελέτη αυτή έχει γραφεί ειδικά για τὸ Κ.Μ.Σ. πρὶν ἀπὸ 14 χρόνια (1963). Τὸ ἀντικείμενό της, ἐξαιρετικὰ εἰδικὸ ἀλλὰ καὶ συνδεδεμένο μὲ πολὺ δύσκολες στιγμὲς τῆς νεότερης ἱστορίας μας, εἶναι ἐπίκαιρο ἐξαιτίας τῆς ἐντασης τῶν ἐλληνοτουρκικῶν σχέσεων καὶ τῆς τουρκικῆς ἐισβολῆς στὴν Κύπρο. 'Ο συγγραφέας της, Α. Α. Πάλλης, δὲν ζεῖ πιά· πέθανε τὸ 1975 σὲ ἡλικία 92 ἐτῶν. Γιὸς τοῦ 'Αλ. Πάλλη, τοῦ μεταφραστῆ τῆς «'Ιλιάδας» ἐχημάτισε πρεσβυτῆς κι ἔφερε σὲ πέρας διάφορες ἀποστολὲς πού τοῦ ἀνέθεσε ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνηση σχετικὰ μὲ τὰ θέματα τοῦ διωκόμενου ἐλληνισμοῦ κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Α' Πολέμου καὶ τὴν τραγωδία, ὕστερα, τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς. 'Ο ἴδιος, στὶς σ. 79-80, ἀναφέρει τὸ ρόλο πού ἔπαιξε τότε, γεγονὸς πού δείχνει τὴν ἐγκυρότητα τῶν στοιχείων γιὰ τὴ σύνθεση τῆς μελέτης του. 'Απὸ τότε (1963) ὡς τὰ σήμερα, στὸ βαθμὸ βέβαια πού μπορούμε νὰ ξέρουμε, τίποτε δὲν ἔχει προστεθεῖ πού ν' ἀλλάξει ἢ νὰ ἀμφισβητεῖ τὰ στοιχεῖα καὶ συνανόλουθα τὰ συμπεράσματα τοῦ Α.Α. Πάλλη πάνω στὸ θέμα πού πραγματεύεται. Θὰ θέλαμε μόνο νὰ προσθέταμε ὅτι ὁ συγγραφέας τῆς μελέτης αὐτῆς, πέρα ἀπὸ τὴν ἐθνικοπολιτικὴ του δραστηριότητα, ἔχει παρουσιάσει σημαντικὸ πνευματικὸ ἔργο, πού ἀνάμεσά του συγκαταλέγεται ἡ ἔκδοσι καὶ ὁ σχολιασμός τῆς «Φυλλάδας τοῦ Μέν' 'Αλέξανδρου» (Σημ. τῆς Σύνταξης).

φερε βαθύτατες φυλετικές και θρησκευτικές μεταβολές στη σύνθεση τῶν πληθυσμῶν τῆς Συρίας, Παλαιστίνης, Αιγύπτου καὶ Βορείου Ἀφρικῆς, μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ.

Ἄλλο ἓνα τέτοιο κύμα ἦταν ἐκεῖνο ποὺ σημειώθηκε στὴ Δυτικὴ Ἀσία κατὰ τὸν 11 αἰ., ὅταν οἱ ἐπίσης πρωτόγονες Τουρανικὲς φυλὲς τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας, περνώντας τὸν Ὀξο ποταμό, ξαπλώθηκαν διαδοχικὰ στὸ Ἰράν, τὴ Μικρὰ Ἀσία καί, ἀργότερα, σ' ὁλόκληρὴ τὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο καὶ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου κάθισαν ἐπάνω στὸν ἐγχώριο πληθυσμὸ καὶ ἐπιφέρανε μιὰ βαθεῖα φυλετικὴ ἀλλοίωση, χωρὶς ὅμως ν' ἀπορροφήσουν ὁλότελα τοὺς ὑποταγμένους λαοὺς — Ἕλληνες, Σέρβους, Βουλγάρους κλπ. — καὶ τοῦτο χάρη στοὺς ἰδιότυπους θεσμοὺς τοῦ Κορανιοῦ, ποὺ ἐξαιροῦσαν ἀπὸ τὸν ἐξισλαμισμό τοὺς λεγόμενους «Λαοὺς τοῦ Βιβλίου», δηλαδὴ τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τοὺς Ἑβραίους².

Αὕτῃ ὑπῆρξε ἡ ἀμπαση. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 19. αἰ. ἀρχίζει ἡ παλέρροια. Ὑπὸ τὴν ἐπίδραση νέων ἱστορικῶν φαινομένων (ὅπως τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, τῆς Ἀρχῆς τῶν Ἐθνικοτήτων), τῆς βιομηχανικῆς καὶ τεχνολογικῆς ὑπεροχῆς τῆς Δύσης), ἀλλὰ καὶ ποικίλων ἄλλων παραγόντων (τῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας σὲ νέο ἰσχυρὸ κράτος καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ ὕλικῆς κατάρπτωσης τοῦ Ἰσλαμισμοῦ ἐν γένει καὶ ἰδιαίτερα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας), οἱ ὑποτελεῖς λαοὶ τῆς Ἑλλάδας, Σερβίας, Ρουμανίας καὶ Βουλγαρίας σηκώνονται ἐναντίον τοῦ κατακτητῆ καὶ ἐξολοθρεῦουν ἡ ἐκδιώκουν τοὺς ἀνάμεσά τους τουρκοὺς πληθυσμούς, ποὺ ξαναγυρίζουν στὴν ἀρχικὴ τους ἐστία, στὴ Μικρὰ Ἀσία. Καθ' ὅλο τὸν δέκατο ἑνατο αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ εἰκοστοῦ ἐξακολουθεῖ αὕτῃ ἡ παλέρροια, πρὸ ἔντονη ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, Σερβία καὶ Ρουμανία, πρὸ χαλαρῇ ἀπὸ τὴ Βουλγαρία.

Ἡ παλέρροια ὅμως σταματᾷ ἀπότομα τὸ 1922, μὲ τὴν ὕστατη καὶ ἀποφασιστικὴ προσπάθεια ποὺ ἀντιτάσσει τὸ Τουρκικὸ ἔθνος ὑπὸ τὴν ἡγεσίᾳ μιᾶς δυνατῆς καὶ ἱστορικῆς μορφῆς — τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ — καὶ ἀναχαιτίζει τὴν ἐλληνικὴ προσπάθεια ν' ἀνακτήσει τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν Πόλη. Μὲ τὴ νίκη τῶν τουρκοῦν ὅπλων, οἱ Ἕλληνικοὶ πληθυσμοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Ἀνατολικῆς Θράκης ἀναγκάζονται νὰ καταφύγουν στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ φυγὴ τους ἐπισφραγίζει μιὰ διεθνῆ συνθήκη — ἡ Σύμβαση τῆς Λωζάννης γιὰ τὴν ἀντάλλαγὴ τῶν Ἑλληνοτουρκοῦν πληθυσμῶν τῆς 30. Ἰανουαρίου 1923 —, ποὺ ἐπικυρώνει τὴν ἐκδίωξιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τίς παλιές του ἐστίες στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ Ἀνατολικὴ Θράκη, μὲ ἀντάλλαγμα ὅμως τὴν ὑποχρεωτικὴ μετανάστευσιν τῶν ὑπολοίπων τουρκοῦν πληθυσμῶν, ποὺ εἶχαν παραμείνει, μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους τοῦ 1912 - 13, στὴ Μακεδονία, Ἡπειρο, Θεσσαλία, Κρήτη καὶ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου.

2. Βλέπε Ν.Π. Ἐλευθεριάδου «Ἀνατολικὲς Μελέτες», Σμύρνη 1909, ποὺ ἐκθέτει πολὺ καλὰ τὴ νομικὴ καὶ ἱστορικὴ ἐξήγησιν τοῦ ὅλου ζητήματος τῶν «Προνομίων τοῦ Γένους».

Ἔγινε τότε μιὰ γενικὴ ἐκκαθάριση λογαριασμῶν μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ἑλλάδας, ποὺ ἀφῆκε ὅμως δυὸ νησίδες — μιὰ ἐλληνικὴ στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μιὰ τουρκικὴ³ στὴ Δυτικὴ Θράκη — τὶς ὁποῖες ἐξήρесе ἡ Σύμβαση τῆς Λωζάννης ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγὴ γιὰ εἰδικοὺς λόγους.

Ἡ καταστροφὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ρωσίας (Καυκάσου, Κριμαίας, Κουμπάν καὶ Νότιας Ρωσίας) ἦταν ἓνα φαινόμενο κοσμοϊστορικόν, ποὺ ἐγέννησε στὴν Ἑλλάδα τὸ λεγόμενο Ἑποχικὸν Προσφυγικὸν Ζήτημα⁴, ζήτημα ποὺ εἶχε βαθεῖς ἐπιπτώσεις — ἐθνικεῖς, πολιτικεῖς, οἰκονομικεῖς καὶ κοινωνικεῖς — πάνω στὴ ζωὴ τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας⁴.

Μοῦ δόθηκε νὰ παρακολουθήσω ὁ ἴδιος ὅλες τὶς φάσεις τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ δράματος, πρῶτα στὴ Σαλονίκη, ὡς γενικὸς γραμματεὺς τῆς πρώτης Ἀ' Επιτροπῆς Περιθάλψεως καὶ Ἑγκαταστάσεως τῶν Προσφύγων», ποὺ ἀντιμετώπισε τὸ πρῶτο ἐκεῖνο κύμα τῆς προσφυγίᾶς τοῦ 1914, ὕστερα, τὸ 1919 - 20, στὴν Πόλη, ὡς Κυβερνητικὸς Ἐπίτροπος στὴν «Πατριαρχικὴ Ἐπιτροπὴ Πάλινστίσεως τῶν Ἑλληνικῶν Πληθυσμῶν», ποὺ ἐπανεφέρε στίς ἐστίες τοὺς τοὺς πληθυσμοὺς ποὺ εἶχε ἐκτοπίσει, τὸ 1915, ἡ Κυβέρνηση τῶν Νεοτούρκων ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην καὶ τὰ παράλια τῆς Προποντίδας, ἀργότερα πάλι, τὸ 1923, ὡς μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀντιπροσωπείας στὴ «Μικτὴ Ἐπιτροπὴ Ἀνταλλαγῆς τῶν Ἑλληνοτουρκικῶν Πληθυσμῶν» καί, τέλος, ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης στὴν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν Ἀ' Επιτροπῇ Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων», ποὺ διαχειρίστηκε τὰ δυὸ προσφυγικὰ δάνεια, τοῦ 1924 καὶ 1928, κατὰ τὰ χρόνια 1924 - 30.

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἀπὸ τὸ 1914 μέχρι τοῦ 1930, ἐφρόντισα νὰ συλλέξω καὶ νὰ δημοσιέψω τὰ κυριώτερα στατιστικὰ στοιχεῖα, ποὺ κατόπτιριζαν τὶς ἱστορικὲς αὐτὲς μετακινήσεις πληθυσμῶν στὸ βαλκανικόν, μικρασιατικόν καὶ ρωσικόν χωρὸν. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, ποὺ δίνουν ἀνάγλυφον τὴν εἰκόνα τῶν μεγάλων ἐθνολογικῶν μεταβολῶν ποὺ σημειώθηκαν κατὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα στίς γεωγραφικὲς αὐτὲς περιοχὰς τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀσίας καὶ ἐπέδρασαν βαθύτατα πάνω στίς τύχες τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ Τουρκικοῦ ἔθνους, βρίσκονται δημοσιευμένα στίς παρακάτω μελέτες μου:

- 1) Ἐκθεσίς περὶ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Προσφύγων (Ἀθῆναι, Ἑθνικὸν Τυπογραφεῖον, 1916).
- 2) Ἐκθεσίς τῆς Πατριαρχικῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ὑπὲρ τῶν μετατοπισθέντων Ἑλληνικῶν Πληθυσμῶν. Ἡ περιθάλψις καὶ ἐγκατάστασις τῶν ἐν Τουρκίᾳ προσφύγων τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου (1918 - 1921). Κωνσταντινούπολις, 1921.

3. Στὴ μουσουλμανικὴ μειονότητα τῆς Δυτικῆς Θράκης περιλαμβάνονται καὶ οἱ Πομάκοι, ἓνας μὴ τουρκικὸς πληθυσμός, ποὺ μιλεῖ μιὰ βουλγαρικὴ διάλεκτον.

4. Βλέπε «Les effets de la Guerre sur la population de la Grèce (Publication de la Dotation Carnegie pour la Paix Internationale, Paris 1928).

- 3) Περὶ ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν καὶ Ἐποικισμοῦ ἐν τῇ Βαλκανικῇ κατὰ τὰ ἔτη 1912 - 1920 (Κωνσταντινούπολις, Μακρίδης καὶ Ἀλευρόπουλος, 1920).
- 4) Στατιστικὴ Μελέτη περὶ τῶν φυλετικῶν μεταναστεύσεων Μακεδονίας καὶ Θράκης κατὰ τὴν περίοδον 1912 - 1924 (Ἀθῆναι, 1925).
- 5) Racial Migrations in the Balkans during the years 1912 - 1924 (The Geographical Journal, October 1925, Royal Geographical Society, London).
- 6) Les effets de la Guerre sur la population de la Grèce (Publication de la Dotation Carnegie pour la Paix Internationale, Paris 1928).
- 7) The Greek Census of 1928 (The Geographical Journal, vol. LXXIII, 1929. The Royal Geographical Society, London).
- 8) Les Echanges de Populations dans les Balkans (1914 - 1924). (Imprimerie Médicale et Scientifique (S.A.), Bruxelles 1931).
- 9) Ἡ Ἀνταλλαγὴ τῶν Πληθυσμῶν ἀπὸ ἀποψῆ νομικῇ καὶ ἱστορικῇ καὶ ἡ σημασία τῆς γιὰ τὴ διεθνῇ θέσῃ τῆς Ἑλλάδος (Ἀθῆναι, Βάρτσος, 1933).
- 10) Συλλογὴ τῶν κυριωτέρων στατιστικῶν, τῶν ἀφορωσῶν τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν καὶ προσφυγικὴν ἀποκατάστασιν, μετ' ἀναλύσεως καὶ ἐπεξηγήσεων, Ἀθῆναι, 1929.
- 11) «Τὸ Προσφυγικὸν Ζήτημα» ὑπὸ Μ. Πασχοπούλου, τμηματάρχου τοῦ Ὑπουργείου Προνοίας (βάσει τῶν δικῶν μου πληροφοριῶν καὶ στατιστικῶν), στὴ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα, τόμος «ΕΛΛΑΣ», σσ. 405 - 412, Ἀθῆναι 1926.
- 12) The Refugee Problem — Report of a Survey, by Sir John Hope-Simpson, Oxford University Press, London, 1939 (Memorandum by A.A. Pallis, p. 429 and passim).

ΠΟΣΟΙ ΉΣΑΝ ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ;

Τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων συνήθως στρογγυλοποιοῦν τὸν ἀριθμὸ τῶν προσφύγων ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ γύρω ἀπὸ τὸ 1.500.000. Ὁ πραγματικὸς ὅμως ἀριθμὸς, σύμφωνα μὲ τὴ Γενικὴ Ἀπογραφὴ τοῦ Πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος τῆς 15ης Μαΐου 1928, ποὺ περιλαμβάνει χωριστὸ πῖνακα τῶν προσφύγων κατὰ προέλευση, ἀνῆρχετο σὲ 1.221.849. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς περιλαμβάνει ὅλους τοὺς πρόσφυγες — ἀπὸ Τουρκία, Βουλγαρία, Ρωσία καὶ ἓνα μικρὸ ἀριθμὸ ἀπὸ Ἀλβανία, Σερβία καὶ Δωδεκάνησο — ποὺ ἤλθαν στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν περίοδον 1913 - 1924.

Ὁ παρακάτω πῖνακας δίνει τὴ σχετικὴ ἀνάλυση:

Ἀπὸ Τουρκία

Μικρασιᾶτες	626.954	
Πόντιοι	182.169	
Θρᾶκες	256.635	
Κωνσταντινοπολίτες	<u>38.458</u>	1.104.216

Ἀπὸ Βουλγαρία 49.027

Ἀπὸ Ρωσία

Καύκασος	47.091	
Λοιπὴ Ρωσία	<u>11.435</u>	58.526

Διαφόρων προελεύσεων

Ἀλβανία	2.186	
Σερβία	5.250	
Δωδεκάνησος	561	
Διάφοροι	2.083	
		10.080
		<u>1.221.849</u>

Οἱ Κωνσταντινοπολίτες, κατὰ τὴ Σύμβαση τῆς Λωζάννης, δὲν ἦσαν ἀνταλλάζιμοι, ἀλλὰ μέρος τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πόλης ἐγκατέλειψε τὴν Τουρκία κατὰ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1922, πρὶν ἀνακαταλάβουν οἱ Κεμαλικοὶ τὴν Πόλη, ἐκ λόγων προνοίας.

Οἱ ἀπὸ Βουλγαρία μετανάστευσαν στὴν Ἑλλάδα δυνάμει τῆς Συμβάσεως τοῦ Νεϊγύ τῆς 27ης Νοεμβρίου 1919, ποὺ προέβλεπε τὴν ἐθελουσία μετανάστευση τῶν φυλετικῶν μειονοτήτων τῶν δύο χωρῶν.

Οἱ ἀπὸ Σερβία ἦσαν οἱ Ἑλληνες τῶν περιφερειῶν Μοναστηρίου, Γευγελῆς, Στρωμνίτης κλπ., ποὺ ἐγκατέλειψαν τὰ προσαρτηθέντα στὴ Σερβία μέρη τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου τοῦ 1913.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν 1.221.849 προσφύγων πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀπολύτως ἀκριβής, γιατί οἱ πρόσφυγες εἶχαν συμφέρον νὰ δηλώσουν τὴν προσφυγικὴ τους ιδιότητα γιὰ ν' ἀποκτήσουν διάφορα ὠφελήματα ποὺ τοὺς χορηγοῦσε τὸ Κράτος.

ΑΛΛΟΓΕΝΕΙΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες πρόσφυγες κατέφυγε στὴν Ἑλλάδα καὶ ἓνας μικρὸς ἀριθμὸς ἀλλογενῶν προσφύγων, ποὺ συμμερίστηκαν τὴν τύχη τῶν δικῶν μας μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ Ἀρμένιοι, κατὰ πρῶτο λόγο, καὶ μικρὸς ἀριθμὸς Κιρκασίων καὶ Ἀσσυρίων.

I. Ἀρμένιοι

Οἱ μὲν Ἀρμένιοι τῆς Σμύρνης καὶ λοιπῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἦσαν περίπου 32.000. Αὐτοὺς τοὺς ἀποκατέστησε μερικῶς ἡ Ὑπάτη Ἀρμοστεία γιὰ τοὺς Πρόσφυγες τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν, ποὺ τοὺς ἐφοδίασε μὲ τὰ λεγόμενα «διαβατήρια Νάνσεν», ποὺ χορηγοῦντο στοὺς ἄνευ ἐθνικότητος πρόσφυγες. Τὰ παιδιὰ τους, ὅσα ἦσαν κάτω τῶν 22 ἐτῶν, ἀπέκτησαν τὴν ἐλληνικὴ ὑπηκοότητα, δυνάμει Νόμου τοῦ 1927.

Ὅσοι συμπαθοῦσαν πρὸς τὸν Κομμουνισμὸ — 6.589 — μετανάστεψαν κατὰ τὰ ἀκόλουθα χρόνια (1931 - 33) στὴ Σοβιετικὴ Δημοκρατία τοῦ Ἐριβάν, δυνάμει ἐιδικῆς συμφωνίας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Σοβιετικῆς Ἐνώσεως.

2. Κιρκάσιοι

“Ένας μικρός αριθμός Κιρκασίων — γύρω από τους 1.200 — που είχαν συμπολεμήσει με τόν ελληνικό στρατό στη Μικρά Άσία υπό τόν Άνζαβούρ Πασά, κατέφυγαν στήν Ελλάδα καί βρίσκονται εγκατεστημένοι σέ διάφορα χωριά τῆς Μακεδονίας (500 - 850) καί τῆς Θράκης (350). Οἱ Κιρκάσιοι αὐτοί εἶναι ἀπόγονοι ἐκείνων που εἶχαν εγκαταλείψει τήν ὀρεινή τους πατρίδα στόν Κασσο μετά ἀπό τόν Ρωσοτουρκικό πόλεμο τοῦ 1877 - 78.

3. Ἀσσόριοι

“Ένας ἐλάχιστος ἀριθμός Ἀσσυρίων — περί τους 400 — κατέφυγε κι αὐτός στήν Ελλάδα. Οἱ λίγες αὐτές οἰκογένειες σχημάτισαν μιὰ μικρή κοινότητα στόν Ἅγιο Σάββα τοῦ Πειραιᾶ. Γι’ αὐτούς ἐφρόντισε ὁ Ὀργανισμός Ἠνωμένων Ἐθνῶν.

Οἱ Ἀσσύριοι, που ἀνήκουν στήν ἀρχαία χριστιανική ἐκκλησία τῶν Νεστοριανῶν, ἦσαν μιὰ πολεμική φυλὴ κτηνοτρόφων, που ζοῦσαν στήν ὀρεινὴ περιοχή τοῦ Χάκκιاري, στὰ σύνορα Τουρκίας καί Περσίας. Κατὰ τόν Α’ Εὐρωπαϊκὸ πόλεμο ἔλαβαν τὰ ὅπλα καί πολέμησαν παρὰ τὸ πλευρὸ τῆς Ρωσίας, ὅταν ὁ ρωσικὸς στρατὸς προῆλθε ὡς τὴν Τραπεζοῦντα. Μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν Ρώσων (τόν Δεκέμβριο τοῦ 1917), οἱ Ἀσσύριοι ἐγκατέλειψαν τήν πατρίδα τους καί καταφύγανε στήν Περσία, ὅπου οἱ Βρεταννοὶ τοὺς ὀργάνωσαν σέ εἰδικὸ στρατιωτικὸ σῶμα. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἐκκένωση τῆς Περσίας ἀπὸ τὰ βρεταννικὰ στρατεύματα, οἱ Βρεταννοὶ τοὺς μεταφέρανε στὸ Ἰράκ, ὅπου ἔμειναν συγκροτημένοι ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἀσσυριακὴ Λεγεὼν», ὡς τὴν ἀνακήρυξη τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἰράκ (Φεβρ. 1931), ὅποτε, φοβούμενοι ἀντίποινα ἐκ μέρους τῶν Ἰρακινῶν, καταφύγανε στὴ Συρία, ὅπου ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν τοὺς ἐγκατέστησε στὰ Συρο-Ἰρακινὰ σύνορα, στὶς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Χαμπούρ.

Οἱ Ἀσσύριοι ἔχουν διατηρήσει τὴν παλιὰ τους θρησκευτικὴ ὀργάνωση καί ἐξαρθρῶνται ἀπὸ τὸν Πατριάρχη τους Μάρ Σιμόν, τοῦ ὁποῖου ἡ οἰκογένεια βρῖσκεται ἐγκατεστημένη στήν Κύπρο.

ΟΙ ΔΙΩΓΜΟΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Τουρκίας κατὰ τὰ ἔτη 1914 - 1922 ἔπαθε τρομακτικὴ φθορὰ λόγῳ τῶν ἀλλεπαλλήλων διωγμῶν. Οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκίας, σύμφωνα πρὸς τὴν Τουρκικὴ στατιστικὴ τοῦ 1912, δηλαδὴ κατὰ τίς παραμονὲς τοῦ Α’ Βαλκανικοῦ Πολέμου, ἀνέρχονταν σέ 2.348.739⁵.

5. Δὲν περιλαμβάνονται οἱ Ἕλληνες τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων πού, κατὰ πληροφορίες τοῦ Ὑπουργείου Περιθάλψεως τοῦ 1921, ἦσαν τότε γύρω ἀπὸ τίς 10.000.

Κατὰ τὸν πρῶτο διωγμὸ τοῦ 1914, ἂν καὶ δὲν ἔγιναν τότε σφαγές, ἕνας ἀριθμὸς 86.363, ὑπὸ τὴν ἀπειλὴ τῶν ἐκ Μακεδονίας Τούρκων προσφύγων (μουχατζήρων), ἐγκατέλειψε τὰ χωριά του στὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς καταφύγανε στὴ Μακεδονία, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν 17.975 οἰκογένειες (71.187 ἄτομα). Οἱ πρόσφυγες αὐτοὶ ὑποφέρανε πολὺ ἀπὸ τὸ νοσηρὸ κλίμα τῆς Μακεδονίας καὶ ἀρκετὲς χιλιάδες πέθαναν ἀπὸ ἐλονοσία⁶.

Μεγάλῃ φθορᾷ προκάλεσε ἐπίσης ὁ ἐκτοπισμὸς τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης καὶ τῶν παραλίων τῆς Προποντίδας, ποὺ διέταξε ἡ Κυβέρνηση τῶν Νεοτούρκων τὸ 1915. Οἱ ἐκτοπισμοὶ αὐτοὶ ἔγιναν κατ' εἰσήγηση τοῦ τότε ἀρχιστρατήγου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Γερμανοῦ Στρατηγοῦ Λίμαν φὸν Σάντερς, στὴν ἀρχὴ τοῦ Α' Εὐρωπαϊκοῦ Πολέμου, γιὰ λόγους ἀσφαλείας, γιὰτὶ οἱ Ἕλληνες θεωροῦνταν ὡς συμπαθοῦντες πρὸς τοὺς Συμμάχους τῆς Ἀντάντ. Ἡ μεταφορὰ τῶν πληθυσμῶν αὐτῶν στὰ ἐνδότερα θέσεις τῶν Μητροπόλεων, ποὺ ὑποβλήθηκαν στὴν Κεντρικὴ Πατριαρχικὴ Ἐπιτροπὴ στὴν Πόλῃ, ποὺ ὀργάνωσε τὴν παλινόστησίν τους μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς Ἀνακωχῆς τοῦ Μοῦδρου (30 Ὀκτωβ. 1918), εἶχαν ἐκτοπισθεῖ 483.212 (96.191 ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην καὶ 387.021 ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Πόντου), ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐπέστρεψαν μόλις 200.000 (50.000 στὴ Θράκην καὶ 150.000 στὰ ἄλλα μέρη). Ὡστε ὁ ἐκτοπισμὸς αὐτὸς στοίχισε κάπου 280.000 ψυχές, ποὺ πέθαναν ἀπὸ τὶς στερήσεις καὶ τὶς κακουχίες.

Κατὰ καὶ μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ τοῦ 1922 οἱ Τούρκοι χάλασαν πολλὰ ἐλληνικὰ χωριά καὶ σφάζανε τοὺς κατοίκους. Γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀτόμων ποὺ χάθηκαν στὰ ἐνδότερα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοῦ Πόντου κατὰ τὴν τραγικὴ αὐτὴν περίοδο δὲν ὑπάρχουν, φυσικὰ, ἀκριβεῖς στατιστικές, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς μπορεῖ νὰ ὑπολογισθεῖ σὲ τουλάχιστο 640.000.

Ἄν πάρει κανεὶς ὡς ἀφετηρίαν τὴν Τουρκικὴν στατιστικὴν τοῦ 1912 (βλέπε Παράρτημα στὸ τέλος), ποὺ δείχνει 1.984.280⁸ Ἕλληνες στὰ βιλαέτια τῆς Εὐρωπαϊκῆς καὶ Ἀσιατικῆς Τουρκίας (πλὴν Κωνσταντινουπόλεως), ὅπου ὑπῆρχε ἰθαγενὴς ἐλληνικὸς πληθυσμὸς, καὶ ἀφαιρέσει τὸν ἀριθμὸ τῶν προσφύγων ἀπὸ Τουρκία (πλὴν Κωνσταντινουπόλεως), ποὺ ἀπογράφηκαν στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴ Γενικὴ Ἀπογραφὴ τοῦ Πληθυσμοῦ τοῦ 1928 — δηλ.

6. Βλέπε α"Ἐκθεσιν περὶ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ προσφύγων" (Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον, Ἀθήναι, 1916), ποὺ δίνει λεπτομερεῖς ἀριθμοὺς κατὰ προέλευσιν καὶ τόπον ἐγκαταστάσεως.

7. Βλέπε "Τὸ Ἔργον τῆς Ἑλληνικῆς Περιθάλψεως" τοῦ Μιχ. Αἰλιανοῦ (Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, Ἀθήναι 1921), σσ. 33 - 53.

8. Πλὴν Βιλαετίου Ἀδάνων, ποὺ τὸ 1921 ὑπολογίστηκαν σὲ κάπου 10.000.

1.066.000 — φτάνει στο συμπέρασμα ότι, κατά το διάστημα 1914 - 1923, ο Έλληνισμός της Τουρκίας έχασε περίπου 920.000 ψυχές.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ

Οι Έλληνες του Πόντου ανέκαθεν αποτελούσαν ξεχωριστό τμήμα του Έλληνισμού της Μικράς Ασίας, με ιδιαίτερο γλωσσικό ιδίωμα και διαφορετικά ήθη και έθιμα.

Κανένα άλλο τμήμα της Έλληνικής φυλής δεν δοκιμάστηκε τόσο σκληρά κατά τα τραγικά χρόνια 1915 - 1922.

Σύμφωνα με την Τουρκική στατιστική του 1912, οι Έλληνες κάτοικοι του Πόντου ανέρχονταν τότε σε 376.510⁹, κατανεμημένοι ως εξής:

Βιλαέτι Τραπεζούντος		353.533
Βιλαέτι Σεβαστείας:		
Καζάς Καραχισσάρ	14.250	
Καζάς Άμασειας	<u>3.038</u>	17.288
Βιλαέτι Κασταμονής:		
Καζάς Σινώπης		<u>5.689</u>
		<u>376.510</u>

Οι έξι Πόντου πρόσφυγες που καταφύγανε στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, σύμφωνα με τη Γενική Άπογραφή του Πληθυσμού του 1928, ήταν μόλις 182.169. Η διαφορά επί ελαττον (376.510 - 182.341) δείχνει την τρομερή φθορά που έπαθε το τμήμα του του Έλληνισμού κατά τα ενδιάμεσα χρόνια.

Τούτο βέβαια εξηγείται από το γεγονός ότι, άμα ξέσπασε το Κεμαλικό Κίνημα του 1919, ο Πόντος βρέθηκε ολότελα αποκομμένος από την Πόλη και από την κατεχόμενη από τον Έλληνικό στρατό ζώνη της Δυτικής Μικράς Ασίας. Καθ' όλο αυτό το διάστημα τα ελληνικά χωριά του Πόντου βρίσκονταν έκτεθειμένα στις επιθέσεις των συμμοριών του αίμοβόρου Όσμαν Άγιά της Κερασούντας και άλλων άρχηγων «τσετών». Μόνο μετά την υπογραφή της Άνακωχής των Μουδανίων (11 Οκτωβρίου 1922), που τερμάτισε τις έχθροπραξίες μεταξύ Κεμαλικής Τουρκίας και Ελλάδος, η Τουρκική Κυβέρνηση επέτρεψε τη μεταφορά των Ποντίων στην Ελλάδα¹⁰.

9. Ο Μητροπολίτης Τραπεζούντος Χρυσάνθος, στο υπόμνημα που υπέβαλε στη Διάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι το 1919, τους ανεβάζει σε 850.000, αριθμό προφανώς εξογκωμένο. Αναφέρει επίσης 200.000 Σταυριώτες (Κρυπτοχριστιανούς), που είχαν εξισλαμισθεί παλαιότερα, μα διατηρούσαν ακόμα, μυστικά, τη χριστιανική τους πίστη.

10. Ο γράφων τις γραμμές αυτές επέστρεψε στη μεταφορά αυτή, ως αντιπρόσωπος του

Στήν πανωλεθρία τοῦ Πόντου πρέπει νά ὁμολογήσει κανεῖς ὅτι συνετέλεσε καί ἡ πολιτική τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους καί τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ἐπρότεινε στή Διάσκεψη τῆς Εἰρήνης στό Παρίσι τοῦ 1919 νά συμπεριληφθεῖ ὁλόκληρο τὸ Βιλαέτι τῆς Τραπεζοῦντος, ὅπου βρισκόταν ὁ ὄγκος τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Πόντου, στό νέο Ἀρμενικὸ Κράτος πού, ὑπὸ τὴν ἐμπνευση τῆς Ἀμερικῆς, ἐπρόκειτο νά ἱδρυθεῖ στὴν Ἀνατολικὴ Μικρὰ Ἀσία. Ὅμως τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο τῶν Ποντίων, πού εἶχε σχηματιστεῖ στό Μπατούμ, ἔστειλε τὸν ἀείμνηστο Μητροπολίτη Τραπεζοῦντος Χρῦσανθο στό Παρίσι, γιὰ νά ὑποστηρίξει τὴν ἱδρυση ἀνεξάρτητου Κράτους τοῦ Πόντου (ὑπόμνημά του τῆς 2 Μαΐου 1919 πρὸς τὴ Διάσκεψη), ἐνῶ παράλληλα ἔγιναν συνεννοήσεις μεταξὺ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τοῦ Ἀρμενικοῦ Πατριαρχείου στὴν Πόλη γιὰ μιὰ ὁμοσπονδιακὴ ἔνωση, Αὐστρο-Οὐγγρικοῦ τύπου, Πόντου καί Ἀρμενίας¹¹. Ἀργότερα ὁ Τραπεζοῦντος μετέβηκε στὴν Τιφλίδα καί τὸ Ἐριβάν γιὰ νά διαπραγματευτεῖ τὴ σύναψη Ἑλληνο-Ἀρμενικῆς Ὁμοσπονδίας. Οἱ ἐνέργειες αὐτὲς ἐξόργισαν ἀκόμα περισσότερο τοὺς Τούρκους, πού καταδίκασαν τὸν Τραπεζοῦντος, ἐρήμην, σὲ θάνατο καί ἐνέτειναν μὲ ἰδιαίτερη μανία τὴν ἐξόντωση τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου¹².

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ

Ἡ ἐκρίζωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Τουρκίας πού ἔγινε, γιὰ νά τὸ ποῦμε ἔτσι, μπροστὰ στὰ μάτια μας, ἐπισκίασε κάπως τὴν τραγωδία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ρωσίας, πού συνέβηκε κατὰ τὰ χρόνια 1917 - 1921.

Μέχρι τοῦ 1917, ὅταν ξέσπασε ἡ Ρωσικὴ Ἐπανάσταση, ζοῦσαν στὴ Ρωσία κάπου 750.000 Ἕλληνες — τὸν ἀριθμὸ αὐτό, τὸν μὴ ἀπολύτως ἐξακριβωμένο, ἔδωσε τὸ Πανελλήνιο Συμβούλιο τῶν «ἐν Ρωσίᾳ Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν» στὴν Ἑλληνικὴ Ἀποστολή, πού στάλθηκε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1919 στὴ Νότιο Ρωσία, γιὰ νά ὀργανώσει τὴν περίθαλψη καί μεταφορὰ στὴν Ἑλλάδα τῶν ἐκεῖ προσφύγων.

Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ στὴν Πόλη, ἐκτελώντας ἐιδικὴ ἀποστολὴ ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης.

11. Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν διαπραγματεύσεων βλέπε «Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν» Βοβολίνη, Δ, σσ. 535 - 538, ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἴων Στεφ. Δραγούμης». Σχετικὴ μελέτη εἶχε δημοσιεύσει τὸ 1920 ὁ Δραγούμης στὸ περιοδικό του «Πολιτικὴ Ἐπιθεώρησης».

12. Ὁ Βρεταννὸς Γενικὸς Ἐπιτελάρχης, Στρατάρχης Sir Henry Wilson, ἀναφέρει στὸ Ἡμερολόγιό του, πὸς ὁ Βενιζέλος τοῦ ἐπρότεινε, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1919, νά στείλει Ἑλληνικὸ στρατὸ στὴν Τραπεζοῦντα. Ἡ πρόταση ὅμως δὲν ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τίς Μεγάλες Δυνάμεις (F.M. Sir Henry Wilson — His life & Diaries, II, 252).

Σύμφωνα πρὸς τὴν ἴδια πηγή, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ρωσίας, πρὸ τοῦ 1917, ἦταν κατανεμημένος ὡς ἐξῆς:

1)	Ἀντικάνκασος	195.000
2)	Κυβερνεῖο Μαύρης Θάλασσας	35.000
3)	Κουμπάν, Τερέκ, Ντόν καὶ Σταυροπόλ	130.000
4)	Κριμαία	70.000
5)	Μαριπολ	170.000
6)	Λοιπὴ Ρωσία	150.000
		<hr/> 750.000 ¹³ <hr/>

Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτούς, ποὺ ἦσαν ἐγκατεστημένοι στὸν Καύκασο καὶ Νότιο Ρωσία, ἦσαν Ποντιακῆς καταγωγῆς καὶ εἶχαν καταφύγει στὴ Ρωσία κατὰ τοὺς διαφόρους Ρωσοτουρκικοὺς πολέμους τοῦ 19. καὶ 20. αἰώνα (1828 - 32, 1856 - 64, 1877 - 78 καὶ 1914 - 17), ζητώντας τὴν προστασία τοῦ Τσάρου, προμάχου τῆς Ὁρθοδοξίας. Οἱ παλαιότεροι μάλιστα εἶχαν χάσει τὴ γλώσσα τους — οἱ τῆς Μαριούπολης καὶ τῆς Κριμαίας ἦσαν ρωσόφωνοι, οἱ δὲ τῆς Τσάλκας (Γεωργίας) καὶ μέρους τῆς περιφερείας Κάρς (Ἀρμενίας) τουρκόφωνοι ἢ ἀρμενόφωνοι.

Οἱ ὑπόλοιποι 150.000 ἦσαν κυρίως ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, ποὺ, ἐγκατεστημένοι σὲ διάφορες πόλεις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ρωσίας, διατηρησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν ἐλληνικὴ ὑπηκοότητα.

Στὸ Κουμπάν καὶ στὸν Καύκασο (Γεωργία) οἱ Ἑλληνες ἦσαν ἄλλοι ἀστοί, ἄλλοι γεωργοί. Οἱ τελευταῖοι καλλιεργοῦσαν ὡς κολλῆγοι τὰ κτήματα τῶν Ρώσων καὶ Γεωργιανῶν μεγιστάνων ἃ ἦσαν καπνοκαλλιεργητὲς (περιφέρεια Σοχούμ).

Ὅταν ξέσπασε ἡ Ρωσικὴ Ἐπανάσταση, τὸ Μάρτη τοῦ 1917, ἓνα μεγάλο μέρος τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ρωσίας κατέφυγε στὰ λιμάνια τῆς Μαύρης Θάλασσας — τὴν Ὀδησσὸ καὶ τὸ Νοβοροσίσκ — ζητώντας νὰ ἐπιβιβασθοῦν σὲ πλοῖα γιὰ νὰ πᾶνε στὴν Ἑλλάδα.

Στὸ Κουμπάν οἱ γαῖες τῶν Ρώσων μεγιστάνων μοιράσθηκαν στοὺς Κοζάκους, ποὺ ἐκδίωξαν τοὺς Ἑλληνες καλλιεργητὲς.

Στὸν Καύκασο ἐπίσης, μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὸ Βιλαέτι τῆς Τραπεζοῦντος τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1917, ὁ Τουρκικὸς στρατὸς προήλασε καὶ ἀνακατέλαβε τὶς δυὸ ἐπαρχίες, τοῦ Ἀρδαχάν καὶ τοῦ Κάρς, ποὺ ἡ Τουρκία εἶχε χάσει μετὰ τὸν Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1877 - 78. Ἐγιναν τότε σφαγὲς καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ κατέφυγε στὸ Μπατούμ, ὅπου περιμένε πλοῖα γιὰ νὰ ζητήσῃ ἀσυλὸ στὴν Ἑλλάδα.

13. Βλ. Μ. Αἰλιανὸς «Τὸ Ἔργο τῆς Ἑλληνικῆς Περιθάλψεως» (Γραφεῖον Τύπου Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, 1921, σελ. 88), ποὺ δίνει ὅλες τὶς λεπτομέρειες.

Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ἔστειλε τότε μιὰ ἀποστολὴ κάτω ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Ν. Κ α ζ α ν τ ζ α κ η, γιὰ νὰ περιθάλψει τοὺς Ἑλλήνες πρόσφυγες καὶ νὰ ὀργανώσει τὴ μεταφορὰ τοὺς στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἀποστολὴ μοιράσθηκε σὲ δύο — τὸ ἓνα κλιμάκιο, μὲ κέντρο τὸ Αἰκατερινοντάρ, ἐφρόντισε γιὰ τοὺς πρόσφυγες τοῦ Κουμπάν, τὸ δὲ ἄλλο, μὲ κέντρο τὴν Τιφλίδα, γιὰ τοὺς πρόσφυγες τῆς Γεωργίας καὶ λοιπῶν περιφερειῶν τοῦ Καυκάσου.

Σύμφωνα μὲ τὴ Γενικὴ Ἀπογραφὴ τοῦ Πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος τῆς 15ης Μαΐου 1928, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκ Ρωσίας προσφύγων ἀνερχόταν σὲ 58.526, ἐκ τῶν ὁποίων 47.091 ἀπὸ τὸν Καύκασο καὶ 11.435 ἀπὸ τὴ λοιπὴ Ρωσία.

Τί ἀπόγιναν οἱ λοιποί;

Σύμφωνα πρὸς μιὰ ἐπίσημη Σοβιετικὴ στατιστικὴ τοῦ 1926, ὑπῆρχαν τότε στὴ Σοβιετικὴ Ἑνωσὴ 213.800 Ἑλλήνες. Συνεπῶς, ἂν ἀποδεχθοῦμε ὡς ἀκριβῆ τὸν ἀριθμὸ τῶν 750.000 Ἑλλήνων, ποὺ ὑπῆρχαν στὴ Ρωσία πρὶν ἀπὸ τὴ Ρωσικὴ Ἐπανάστασι (ἀριθμὸ ποὺ ἔδωσε στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση τὸ Συνέδριο τῶν Ἑλλήνων τῆς Ρωσίας, ποὺ συνῆλθε στὸ Ταϊγάνι τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1919), τότε προκύπτει ὅτι, κατὰ τὰ χρόνια 1917 - 1926, ἐχάθηκαν ἀπὸ τὶς κακουχίες, ἀσθένειες κλπ. κάπου 536.000 Ἑλλήνες (750.000 - 214.000).

Ποιὰ ὑπῆρξε ἡ τύχη τῶν 213.800 ποὺ ἀπόμειναν;

Γνωρίζομε ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἔκθεσι ποὺ ἔστειλε τὸ 1947 στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ὁ Ἑλλήν Ἐπιτετραμμένος στὴ Μόσχα κ. Ἀλέξ. Σγουρδαῖος ὅτι, τὸ καλοκαίρι τοῦ ἔτους ἐκείνου, ἡ Σοβιετικὴ Κυβέρνησις ἐκτόπισε στὸ Κ α ζ α χ σ τ ἂ ν τῆς Κ ε ν τ ρ ι κ ῆς Ἀ σ ί ας ὁλόκληρο τὸν ὑπόλοιπο Ἑλληνικὸ πληθυσμὸ τῆς Κριμαίας καὶ τοῦ Καυκάσου. Τοῦτο ἔγινε σύμφωνα πρὸς τὴν πολιτικὴ τῆς Σοβιετικῆς Κυβερνήσεως ν' ἀπομακρύνει ἀπὸ τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου, γιὰ λόγους ἀσφαλείας, τοὺς μὴ ρωσικοὺς πληθυσμούς. Εἶχαν προηγηθεῖ οἱ Τάταροι τῆς Κριμαίας καὶ οἱ Τσετσένηδες τοῦ Καυκάσου, ποὺ εἶχαν συμπράξει μὲ τοὺς Γερμανοὺς κατὰ τὴν προέλασι τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ μέχρι Καυκάσου.

Κατὰ δημοσιογραφικὰς πληροφορίες ἐκ Μόσχας, ποὺ δημοσιεύθηκαν στὸν ἑλληνικὸ Τύπο τὴν 31 Ὀκτωβρίου 1963, βρισκόνταν τότε στὸ Καζαχστὰν περὶπου 50.000 Ἑλλήνες. Ἄν ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς εἶναι ἀκριβής, τότε βρίσκονται ἀκόμα σὲ διάφορα μέρη τῆς Ρωσίας (πλὴν Κριμαίας καὶ Καυκάσου) κάπου 164.000 Ἑλλήνες (214.000 - 50.000), οἱ κτὲρ ὑπόλοιπο τοῦ ἄλλοτε ἀνθηροῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ρωσίας.

ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Ἡ μελέτη αὐτὴ δὲ θὰ ἦταν πλήρης, ἂν δὲν ἐκάναμε μνεῖα καὶ γιὰ τὴν ἀντίθεσιν πλευρά, δηλ. τὴ μετανάστευσι τῶν Τουρκικῶν πληθυσμῶν, ποὺ ἐγκατέλειψαν τὰ Βαλκάνια κατὰ τὰ χρόνια 1912 - 1924 καὶ ἐπέστρεψαν στὴν Ἀνατο-

λική Θράκη και τη Μικρά 'Ασία, απ' όπου είχαν όρμηθεῖ μετά την ιστορική μάχη τοῦ Κερμεν (1371), πού άνοιξε τίς πόρτες τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου στό Σουλτάνο Μουράτ τόν Α'¹⁴.

Ἡ παλίρροια αὐτῆ τῶν Τούρκων ἄρχισε κατά τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 19. αἰ. Κατά τὴ διάρκεια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης οἱ ντόπιοι Τούρκοι τῆς Πελοποννήσου ἐγκατέλειψαν τὴν Ἑλλάδα καὶ ζήτησαν καταφύγιο στὴν Τουρκία. Τὸ ἴδιο συνέβηκε καὶ στὴν ἐπίσης ἐπαναστατημένη Σερβία. Τρία χρόνια μετὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδας — τὸ 1833 — ἀναχώρησαν καὶ οἱ Τούρκοι τῆς Εὐβοίας, τῆς ὁποίας ἡ παράδοση εἶχε ἀργήσει.

Ἡ προσάρτηση τῆς Βοσνίας ἐκ μέρους τῆς Αὐστρουγγαρίας, τὸ 1908, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ μετανάστευση ἀρκετῶν χιλιάδων Βοσνίων Μουσουλμάνων στὴν Τουρκία.

Κατὰ καὶ ἀμέσως μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους πολλὲς χιλιάδες Τούρκων ἐγκατέλειψαν τὰ Μακεδονικὰ καὶ Θρακικὰ ἐδάφη, πού εἶχαν καταλάβει οἱ στρατοὶ τῶν Βαλκανικῶν Συμμάχων. Οἱ περισσότεροι προέρχονταν ἀπὸ τὰ Σερβικὰ καὶ Βουλγαρικὰ τμήματα τῆς Μακεδονίας καὶ λιγότεροι ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά.

Σύμφωνα μὲ τοὺς ἐπίσημους ἀριθμοὺς τοῦ Τουρκικοῦ Ὑπουργείου Προσφύγων, οἱ μεταναστεύσαντες στὴν Τουρκία Μουσουλμάνοι πρόσφυγες («μουχατζήρηδες», ὅπως τοὺς ὀνόμαζαν) κατὰ τὰ ἔτη 1912 - 20 ἀνῆλθαν σὲ 413.922, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 143.189 ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα¹⁵. Ἡ εἰσροὴ αὐτῆ Μουσουλμάνων προσφύγων ἀπὸ τὰ Βαλκάνια ὑπῆρξε ἡ κυρία αἰτία τῆς ἐκδιώξεως, τὸ 1914, μέρους τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη καὶ τὰ παράλια τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἡ κίνηση αὐτὴ συνεχίσθηκε καὶ μετὰ τὸν Ἑλληνο-Τουρικὸ πόλεμο τοῦ 1919 - 22, ὁπότε, βάσει τῆς Συμβάσεως τῆς Λωζάννης περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν ἑλληνοτουρκικῶν πληθυσμῶν (30 Ἰαν. 1923), ἀντηλλάγησαν 347.582 Τούρκοι, πού εἶχαν ἀπομείνει στὴν Ἑλλάδα (Μακεδονία, Ἡπειρο, Θεσσαλία, Κρήτη καὶ Νησιὰ Αἰγαίου). Παρέμειναν μόνο οἱ Μουσουλμᾶνοι (Τούρκοι καὶ Πομάκοι) τῆς Δυτικῆς Θράκης, δυνάμει ἐιδικῆς ἐξαίρεσεως, ὡς ἀντάλλαγμα γιὰ τὴν ἐξαίρεση τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς καὶ οἱ ἄλβανόφωνοι Μουσουλμᾶνοι τῆς Τσαμουριᾶς (Θεσπρωτίας), τῶν ὁποίων τὴν ἐξαίρεση δέχθηκε ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ὑπὸ τὴν πίεση τῆς Ἰταλίας, δυνάμει ἐιδικῆς δηλώσεως (τῆς γνωστῆς ὡς «Δήλωσις Κακλαμάνου»), πού ἐγινε ἐνώπιον τῆς Διασκεψέως τῆς Λωζάννης.

14. Βλέπε τὸ περισπούδαστο ἔργο τοῦ Prof. Ömer Lütfi Barkan, «Les déportations comme méthode de peuplement et de colonisation dans l'Empire Ottoman» — Revue de la Faculté des Sciences Économiques de l'Université d'Istanbul, Octobre 1949 - Juillet 1950.

15. Βλ. Arnold Toynbee «Western Question in Greece and Turkey», p. 138

Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι ἐπὶ Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ποὺ εἶχε ἰσλαμικὸ μᾶλλον παρὰ τουρκικὸ χαρακτήρα, γίνονταν δεκτοὶ Μουσουλμάνοι πρόσφυγες ἀπὸ οἰαδήποτε χώρα, ἀνεξαρτήτως καταγωγῆς καὶ γλώσσας — δηλ. Τοῦρκοι, Ἀλβανοί, Βόσνιοι, Κιρκάσιοι κλπ.

Ἡ ἐθνικιστικὴ ὁμως Τουρκία τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ, ἔχοντας καθαρὰ τουρκικὸ χαρακτήρα, δέχεται μόνο τουρκόφωνους πληθυσμούς. Ἔτσι, δι' εἰδικῶν συμφωνιῶν ποὺ συνῆψε ἡ Τουρκία μὲ τὴ Ρουμανία καὶ τὴ Γιουγκοσλαβία με-
ταξὺ τῶν δύο Εὐρωπαϊκῶν πολέμων, ἔγιναν δεκτοὶ οἱ Τάταροι τῆς Δοβρου-
ταῆς (Ρουμανία) καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας, ἔχι ὁμως οἱ Ἀλβανοὶ τοῦ Κοσσυφοπεδίου καὶ οἱ σερβόφωνοι Μουσουλμάνοι τῆς Βοσνίας.

Ὁμοια συμφωνία ἔγινε ἐπίσης ἀργότερα μὲ τὴ Βουλγαρία, ὅπου παραμέ-
νουν ἀκόμα συμπαγεῖς Τουρκοὶ πληθυσμοὶ στὴν Ἀνατολική Ρωμυλία.

Δυνάμει τῶν συμφωνιῶν αὐτῶν προβλέπεται ἡ μετανάστευση κάπου ἐνὸς ἑκατομμυρίου Τούρκων ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς χῶρες.

Α. Α. ΠΑΛΛΗΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στατιστική τῶν ἰθαγενῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Τουρκίας
κατὰ τὶς παραμονὲς τοῦ Α΄ Βαλκανικοῦ Πολέμου
(Τ ο υ ρ κ ι κ ῆ σ τ α τ ι σ τ ι κ ῆ τοῦ 1912)

Βιλαέτι (Νομὸς) ἢ Ἀνεξάρτητο Σαντζάκι (Διοίκησις)		Ἑλληγες
1.	Νομὸς Κωνσταντινουπόλεως	364.459
2.	» Ἀδριανουπόλεως	366.363
3.	Ἀνεξάρτητο Σαντζάκι Δαρδανελλίων	32.830
4.	Νομὸς Ἰκονίου	87.021
5.	» Αἰδινίου	622.810
6.	» Ἀγκύρας	45.873
7.	» Προύσης	278.421
8.	» Τραπεζοῦντος	353.533
9.	» Σεβαστείας	99.376
10.	» Κασταμονῆς	24.919
11.	Ἀνεξάρτητο Σαντζάκι Νικομήδειας	73.134
Σύνολον		<u>2.348.739¹⁶</u>
Βιλαέτιον Κωνσταντινουπόλεως:		
	Εὐρωπαϊκὸ τμήμα	290.002
	Ἀσιατικὸ »	<u>74.457</u>
		<u>364.459</u>

16. Δὲν περιλαμβάνονται οἱ Ἑλληγες τῆς Κιλικίας (Νομὸς Ἀδάνων), ποὺ ἦσαν περίπου 10.000.

Στὰ λοιπὰ βιλαέτια (Ἐρζερούμ, Μπιτλίς, Μούς, Μοχμουρέτελ-Ἀζίζ, Χάκκιαρι κλπ.), ὅπως καὶ στὶς ἀραβικὰς ἐπαρχίας (Συρία, Ἰράκ κλπ.) δὲν ὑπῆρχαν ἰθαγενεῖς πληθυσμοί. Οἱ ἀραβόφωνοι Ὀρθόδοξοι τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων, ποὺ ἐξαρτοῦνταν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, δὲν ὑπῆχθησαν στὴν ἀνταλλαγὴ, θεωρηθέντες ὡς Ἀραβες.